

מסמר

גרשם שלום – ראיון אחרון

"הקומוניסטים והסוציאליסטים של גרמניה נושאים באחריות כבדת משקל לעלייתו של היטלר לשלטון – כי הם לא היו מוכנים להילחם באופן אקטיבי נגד הנאצים".

על השאלה אם היתה הבחנה בין ה־אס.אס. והוורמאכט הוא משיב:

בהשמדת יהודים בחזית המזרח השתתפו לא רק אנשי ה־אס.אס. אלא גם הצבא הגרמני, הדבר הנורא הוא שהגרמנים מנסים להכחיש את העובדה הזאת שהוכחה במאה אחוז, שחלקים מסוימים של הצבא הגרמני לקחו בזה חלק.

שלום אף אינו חושך ביקורתו מאומות העולם:

אף מדינה אחת לא היתה מוכנה לקלוט פליטים יהודים, מדינה יהודית לא היתה קיימת. אילו היתה קיימת, לפחות מיליון יהודים היו ניצלים. אנחנו כיהודים היינו במצב של חוסר תקווה. אף מדינה לא היתה מוכנה להכניס אותנו על מנת להצילנו. אף הממשלה האנגלית, בעלת המנדט על ארץ־ישראל, לא התעלתה לרמה מוסרית שניתן היה לצפות ממנה. להפך, הם החליטו לחסל את הציונות ע"י פרסום הספר הלבן אשר הופיע בשנת 1939, חצי שנה בלבד טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

1. תרגמו מקלטת: שרה ודב הרלב. התרגום נעשה כלשונו ללא עריכה.

2. מתוך הדברים הידועים האלה (שנאמרו בעיקר כדי ללמד את העיתונאית הצעירה משהו על תולדות השואה) נביא רק קטעים אחדים.

חדשים אחדים לפני פטירתו נתן גרשם שלום ראיון לכתבת הרדיו הגרמני Süddeutscher Rundfunk, אשר לא פורסם עד עתה, ושהקלטתו נמסרה לי באדיבותה הרבה של גבי פניה שלום'. הדברים שאמר גרשם שלום בראיון זה ראויים לתשומת־לב מיוחדת, לא רק משום שהם באים מפי אחד מגדולי חכמי ישראל בדורנו, אלא על רקע דעותיו הפוליטיות הידועות (שחלקן בוודאי לא היו מתאימות לאלו של כתב־עת זה). דברים שאומר כאן שלום על בעיות הערבים בארץ־ישראל יפתיעו את השותפים לעמדותיו הפוליטיות, שלא יוכלו להטיל ספק ברמתו המוסרית וההומניסטית של אומרם, ולהחשיד בשוביניזם ומיליטריזם את מי שהיה מראשי "ברית שלום". אבל אולי יוכלו ללמוד ממנו כיצד מדבר איש רוח אמיתי, ציוני וישראלי, כשהוא פונה אל זרים. בשנותיו האחרונות ניקרו בלבו של שלום שאלות קשות ועמוקות על דרכה של הציונות, ובוודאי שהיתה בפיו ביקורת על הנעשה במדינת ישראל, ואולם בכל הראיון הארוך הזה אין אף מלה אחת של ביקורת על ישראל. שלום אינו נוהג כ"אנשי רוח" שלנו, המוציאים את דיבת ישראל על כל בימה אפשרית בעולם, ומפגינים את יפרינפשמם תחת כל עץ רענן ועל כל גבעה נישאה, בידעם ש"יכל השונא לישראל נעשה ראשי".

אכן לא פלא שהראיון לא שודר ברדיו הגרמני; הגרמנים מעדיפים את ההנאה מן השנאה העצמית של תיאטרון חיפה. השאלה היא: האם היו משדרים אותו כיום בישראל?...

יוסף בן־שלמה

בחלק הראשון של הראיון עונה שלום לשאלות המראיינת בנושא השואה ואשמת הגרמנים, ועל האנטישמיות בכלל, ומתאר בפניה בהרחבה את תולדות השואה². שלום מדגיש את אשמת רוב העם הגרמני:

כאשר המראיינת מנסה להסביר את התנהגות הגרמנים מתוך "האידיאולוגיה של הפשיזם", מגיב שלום בכעס רב:

זה לא נכון מה שאת אומרת! אין לזה שום קשר לפשיזם, כפי שהסוציאליסטים האירופים מנסים להסביר זאת. הדיבורים על פשיזם בהקשר זה הם שטות גמורה. אני יכול להגיד לך, שהרוסים תחת שלטון סטלין, היו בדיוק במצב כזה; הלשינו על שכניהם באותה מידה כמו הגרמנים אצל הנאצים, זה בהחלט לא נכון מה שאת אומרת. תמיד שוכחים את הצד של הקומוניזם האנטי-פשיסטי, הם עשו לאוכלוסיה שלהם בדיוק אותו הדבר, והעם הגיב בדיוק כמו האוכלוסיה הגרמנית, וזו כביכול היתה מדינה סוציאליסטית, המדינה הסוציאליסטית בעולם, והם עשו בדיוק אותו הדבר בשלטון סטלין. הם התכופפו, הם השתתפו בכל. כל אדם שנעצר – גורשה משפחתו, החרימו אותה, אם מישוהו נעצר כאויב העם – כל השבט היה מחוסל, בדיוק אותו הדבר כפי שהפשיסטים עשו, מה זה קשור בפשיזם? האם הם היו פשיסטים? – הרוסים לא היו פשיסטים, הם היו אנשים בעלי תגובות שוות, והשמאל בגרמניה מתכחש לזה תמיד. ברוסיה נספו יותר אנשים מאלו שבגרמניה באותה צורה, לא מדובר כמובן ביהודים, קרה שם בדיוק אותו הדבר, בכניעה מוחלטת של המוני העם למשטר הטרור.

המראיינת: אבל למה? למה?

שלום: אין לזה שום קשר לפשיזם. האידיאולוגיה הרוצח הציל את האנושות עשתה בדיוק אותו הדבר. אולי מישוהו גם יסביר שהם עשו זאת יותר טוב.

מ.: מאין זה בא שבני אדם נכנעים לאידיאולוגיה כזאת?

שלום: הם עשו זאת עוד יותר טוב. הם שלחו מיליונים לוורקוטה (ליד הקוטב). תארי לך. הרי את יודעת מה היתה וורקוטה. הדיבורים על פשיזם בעיני הם שטות מוחלטת. זה קרה בסוציאליזם בדיוק אותו הדבר, כשהוא קיבל את אותה צורה.

מ.: טוב, אבל מאין זה בא שאנשים נכנעים מבחינה מוסרית?

שלום: זה בא מתוך חולשת המוסר האנושי, מפני שהמוסר מוגבל, זה לא כל כך פשוט. האדם איננו טוב מטבעו. זאת היא האמת הערומה שהוכיחה המאה הזאת בניגוד למאה הקודמת.

מ.: גם אצל יהודים שחיים בגרמניה שמעתי דעה כזאת, האם אתה מאמין שיש הבדל בין אלה שחיים במדינת ישראל, שבה יש להם דאגות אחרות, לבין אלה שחיים במקומות אחרים בעולם?

שלום: יכול להיות. אינני מומחה לכך. אני יכול לתאר לעצמי שתי אפשרויות. אני יכול לומר שישראל יוצרת פקטור שאינו קיים בגולה ושבצורה נפשית מאפשר קיום שונה מזה שיש ליהודים שממשיכים לחיות בגלות. אי אפשר לבדוק זאת באנליזה, שתי האפשרויות הן ריאליות.

מ.: בלי להתחשב בדור הצעיר, בחיים הפוליטיים בישראל, בחיים החברתיים, האם הרדיפות של הרייך השלישי ממלאות תפקיד גדול?

שלום: לא, בכלל לא.

מ.: החיים נשלטים על ידי בעיות אקטואליות?

שלום ופניה: ללא ספק.

פניה: זה ממלא תפקיד. למשל כשאדון ערפאת מתבטא, זה מזכיר את העניינים. כשמדובר בבטחון ישראל אז זה ממלא תפקיד. אחרת לא. רק בסכנה כזאת.

בחלק השני של הראיון פותחת המראיינת:

מ.: ערפאת טוען שהציונות היא גזענות.

שלום: אפשר רק לצחוק. על זה נוכל רק לצחוק. מה יש לדבר או לענות על זה בכלל. ובכן אני גזעני...

מ.: אני חושבת שהוא אומר זאת רק מפני שהחוקים בישראל מעדיפים את היהודים ומפלים את האוכלוסיה הערבית לרעה.

שלום: הרי זה קשקוש גמור. יש מצב מלחמה בינינו ואי אפשר לתת לערבי משרה במשרד בטחוני.

מ.: לא לכל הערבים יש אותה גישה פלשתינית.

שלום: אנחנו לא יודעים מי לא.

מ.: ההאשמה בגזענות באה כדי ליצור ליהודים מצפון רע.

שלום: זה כדי ליצור לאחרים מצפון טוב. משווים את הציונות לנאציזם. אני ציוני, אני אם כן נאצי, שמעתי על זה.

מ.: מי אומר כך?

שלום: רבים בגרמניה, אמרו לי זאת אנשים ישר בפנים מפי אוהבי האדון ערפאת. מה אגיב על כך? – אני פשוט יוצא מהחדר. מי שיועד מהי ציונות אינו יכול להשוות אותה לנאציזם.

מ.: זוהי השאלה: האם האנשים שמדברים כך יודעים מהי ציונות. אולי צריך להסביר להם.

שלום: אין מה להסביר.

מ.: אני יודעת מנסיוני האישי שגרמנים שמאלניים שמעו זאת וחזרו על כך וזוהי טפשות, ועל כך צריך להסביר יותר.

שלום: אולי יכולים להסביר, אבל לא אני. אני לא דן על דברים כאלה. אני שמעתי אנשים שאמרו לי את זה ישר בפנים, וכשערבי אומר שאני גזעני – שיגיד. הרי כל זה שקשוש.

מ.: בטוח, אך האם לא צריך לנסות להתווכח?

שלום: אני לא התווכחתי אף פעם עם אנטישמי כדי להצדיק את היהודים. זה לא עולה בדעתי. אינני נוהג לערוך דיונים כאלה.

מ.: אבל דעות קדומות מבוססות לרוב על אינפורמציה לא נכונה.

שלום: אני לא מאמין בזה. אני אף פעם לא שוחחתי עם גרמנים על ציונות, חוץ ממקרים בודדים. אף פעם לא ניהלתי ויכוחים כאלה. לטעון שהציוני הוא גזעני. זו המצאה של 1970.

מ.: כן, אבל זו המצאה של הרייך השלישי.

שלום: לא. זה הומצא 25-30 שנה אחרי הרייך השלישי, ע"י הערבים.

מ.: כן, אבל זה הומצא כדי לפגוע במיוחד ביהודים.

שלום: אם מישחו קורא לי גזעני או זורק עלי פצצה – זה אותו הדבר. מה יש לי לומר על כך? מה אעשה? – האם אני אתיישב בפאנל על בימה אחת עם האדון ערפאת? נו, טוב, זה מצחיק. יש נושאים שעליהם אי אפשר להתווכח. אני יושב כאן, אני יודע מדוע אני כאן.

מ.: זה נכון. ואם מישחו יגיד שהערבים מופלים לרעה בישראל, האם אז גם כן תגיב כך?

שלום: אני אגיד, ראשית, שזה נכון במידה מסוימת. ושנית, שלא יתואר כלל אחרת. הרי הם היו מאושרים אילו נזרקנו לים. הרי הם היו באמת בעד היטלר.

מ.: אם כן, לדעתך הפליה מסוג זה מוצדקת?

שלום: זה בלתי נמנע, התהליך ההיסטורי שאנחנו עברנו מאז 1929, מאז שהתחילו המאורעות. הערבים, בסופו של דבר, נמצאים במצב מלחמה איתנו, ומפני אויב חייבים להיזהר.

פניה שלום: אני לא מפלה שום ערבי, אין לי שום דבר נגדם, אני לא שונאת אותם.

שלום: לא מדובר במישור האישי אלא במישור הפוליטי.

מ.: הפוליטי והאדמיניסטרטיבי.

שלום: אני מסכים, במישורים אלה המצב איננו טוב, אני רק אינני רואה איך אפשר לעקוף אותו. אף אחד לא יודע עם איזה ערבי יש לך עסק. למשל, לא מגייסים ערבים לצבא. זו הפליה. לא

רוצים להעמיד אותם בסיטואציה שיראו בעיני בני עמם כבוגדים והטרור יופנה נגדם. אי אפשר שלא להפלות אותם. המצב בו אנחנו נמצאים באופן קונקרטי, זו בעיה שאני חושב אותה למוצדקת. זה לא כל כך פשוט. לא פשוט לשלול ולא פשוט להצדיק במאה אחוז – זו בעיה מרה וקשה מאוד, שאף אדם החי כאן לא יכול לעקוף אותה. לא הייתי יודע איך לפתור אותה. אם מחר אקח גנן, מאין עלי לדעת שאותו גנן, כשהוא משוחח עם ידידיו והם כטרוריסטים אומרים לו שאם לא תעשה כך וכך תקבל סכין בבטן, זו הבעיה במציאות. הם עובדים באלפיהם אצל יהודים. האם אני יכול להרשות לעצמי לבטוח באדם אשר תחת לחץ הטרור יכול להניח כאן פצצה? ויש אחדים שמסכימים לזה.

הבעיה של חיים משותפים עם הערבים, העסיקה אותנו לאורך כל הדרך. האמנו כי ניתן להשיג את המטרה הזו באמצעות מסגרת של קונדומיניום. אבל החלום הזה נמוג מהר מאוד בשנת 1936 כאשר הערבים, אשר היו שותפינו לרעיון זה, נרצחו על ידי מתנגדיהם הערבים בצורה האכזרית ביותר. בראש תנועת המתנגדים הזו עמד המופתי הירושלמי – אותו אנו פוגשים מאוחר יותר בחברתו של היטלר, במהלך השמדתם של יהודי אירופה. בכך הסתיימה השותפות הרעיונית בינינו³ ובין הקבוצה הערבית – כי הם חששו לגורלם. בחברה בה שולט הטרור נזהרים מלהצטרף לתנועות השנויות במחלוקת כדי לא להסתכן בחייהם בישראל. אנשים אשר השתייכו לתנועה זו לא סיכנו את חייהם בגלל אמונתם בצורך להידברות בין שני העמים. אני יכול להעיד על כך, כי אני השתייכתי לקבוצה זו. ליהודים כלום לא קרה – אבל הערבים נרצחו.

אנשי טרור הם היום אנשים מכובדים, ההוכחה לכך היא הופעתו של האדון ערפאת באו"ם. העובדה שאיש זה הופיע לפני מליאת האו"ם היא לא ניתנת להבנה. כך נראה היום העולם. עיקר פעולתו של אש"ף הוא טרור. הטרור הערבי רצה לחסל אותנו תחת הכותרת "הרפובליקה הדמוקרטית". המסגרת הזו היתה צריכה להוביל לכך, שניהפך לערבים בני דת משה. אבל לכאלה לא ניהפך אפילו אם זה יוביל למצב של יריות. ב-1936 ערבים רבים שגרו איתנו נרצחו על פי פקודת המופתי, שבזמן מלחמת העולם השנייה ישב בגרמניה אצל היטלר בתור מנהיג הערבים.

מ.: האם היו לו מצדדים רבים?

שלום: את זה אי אפשר לדעת, אך רצחו אותם.

מ.: וככה נגמר שיתוף הפעולה היהודי-ערבי?

שלום: האחרים נבהלו והתחילו לפחד. הטרור הוא בעל השפעה. את צעירה מדי ולא חווית את תקופת הנאצים. חברה הבנויה על טרור כמו רוסיה, גרמניה של היטלר, או מדינות ערביות הבנויות על טרור, עיראק היא ארץ טרור טהורה, גם באפריקה יש תופעות כאלה בחלק גדול מהמדינות החדשות. בארץ שיש בה טרור כל אחד עושה את חשבונו בצורה מובנת. בישראל אין טרור פנימי,

3. הכוונה לקבוצת "ברית שלום".

זאת חברה הבנויה על ערכים אחרים, אצל הערבים היה דבר כזה, אצל יהודים לא נרצחו אנשים מפני שתמכו בהבנה עם ערבים. אינני מכיר מישהו שנרצח בגלל זה, מפני שהייתי שייך אליהם אני יכול להעיד על כך. היו לי אי נעימויות, אך לא אסרו אותי ולא פגעו בי, אבל יש ערבים כאלה שנרצחו ואנחנו יודעים איד. זה התחיל בשנת 1936 ולא נגמר עד 1946.

מ.: האם כל המדינות הערביות הן ארצות טרור?

שלום: לא, אבל הן אינן יציבות והן נוטות לכך. והטרור מתפתח שם במשך הזמן, כשאנשי הטרור נחשבים שם לאנשים מכובדים.

מ.: אבל אין הם עושים טרור לשם טרור, הם רוצים להשיג מטרות פוליטיות וחברתיות.

שלום: זה ברור, אני מבין. הם רוצים לחסל אותנו תחת הסיסמה של מדינה דמוקרטית.

מ.: האם אפשר לראות בזה התפתחות חיובית, שהיהודים היו אמורים מלכתחילה להיזרק לים והיום לא?

שלום: זאת שאלה שאינני יכול לענות עליה. אני רק יכול להתפלל לאלוהים שכך יהיה, אך מי יודע אם זה נכון, זוהי שאלה עד כמה זו טקטיקה פוליטית או שזו מציאות פוליטית רצינית. אינני יכול לשפוט אם כן או לא.

מ.: זה נכון. קודם דיברת על התרבות היהודית ועל כוונת הציונות לבנות מדינה יהודית בישראל, ולפעמים נראה שהיהודים במדינת ישראל מאבדים את התכונות המיוחדות והאפיונים הייחודיים שלהם שנחשבו ליהודיים. האם זה נכון? ומה היא אותה ייחודיות?

שלום: אני מסכים לכך, אבל הגרוטסקה היא בשימת הדגש שבעניין. בגרמניה תמיד אמרו שהיהודים חיילים גרועים, אינם פועלים ואינם איכרים; יהודים הם סוחרים, מתווכים, סוכנים, זה לא נאמר כמחמאה ליהודים, אלא להפך, כדי לתאר אותם כגורמים שליליים בחברה. וראה מה קרה? – ברגע שנהיינו לבעלי תכונות שקודם לא היו לנו, ובגלל העדרן התייחסו אלינו בצורה שלילית, מהרגע שאנו בעלי תכונות נורמליות, כגון: אנחנו חיילים מצוינים, אנחנו איכרים טובים מהמתקדמים בעולם, ואנחנו אנשי כספים גרועים, ועוד יותר גרועים כסוחרים, מגנים אותנו כי אנו בעלי תכונות כביכול נורמליות. המסקנה המתבקשת מתאור זה היא כי לא חשוב מה הן התכונות של היהודים – לשנוא אותם זוהי התופעה הנורמלית בחברה הנוצרית.

ברגע שקיימונו הפיזי היה בסכנה – נהפכנו לחיילים מצוינים עם גנרלים בעלי רמה מקצועית כמו אלו שהיו לצרפתים בתקופתו של נפוליאון. בגלל תכונות אלו מגנים אותנו עכשיו. וזה למה? כי מהרגע שנהפכנו לעם בריא ונורמלי – המצב הזה לא הסתדר עם השקפות האנטישמיות על היהודים. אנחנו שוב מותקפים וחייבים להתגונן על השינויים שחלו בנו. עם הופעת הציונות הכל השתנה במרקמו החברתי של העם היהודי – וזו, למעשה, היתה מטרת הציונות. האבחנה של הרעיון הציוני היתה, כי המבנה

החברתי של העם היהודי אינו מבנה בריא, ועל שינוי של מבנה זה תקום או תיפול הגשמת הרעיון הציוני. בהתחלת דרכה של התנועה הציונית היו ויכוחים סוערים בין יהודי הגולה בנדון זה. אני כשלעצמי חשבתי כי התפיסה הציונית היתה הנכונה. לעומתי היו חוגים רחבים ביהדות גרמניה אשר חשבו כי התפיסה הציונית היא אסון. נציגם הבולט של חוגים אלה היה ולטר רטנאו, שר החוץ של גרמניה בשנות ה-20 של המאה, אשר נרצח בהתחלת כהונתו בגלל היותו יהודי. הוא טען, כי הציונות היא תופעה שלילית בהיסטוריה היהודית. ההיסטוריה הוכיחה כי רטנאו, וכל אלה שהוא ייצג, טעו. והיום, כשאנו נלחמים, כשצריך, לחיים ולמוות, לגמרי לא רע, מה אני צריך להגיד על כך, להתנצל? עכשיו מכנים אותנו "הפרוסים של המזרח התיכון". האם התפתחות זו אינה תמוהה?

מ.: לא רק תכונות שחסרו – אלא גם תכונות חיוביות שהיו ליהודים, כמו מודעות גדולה יותר לביקורת, מפני שעמדו תמיד מחוץ לחברה ויכלו לבקר.

שלום: טעות מוחלטת. עכשיו זה נחשב להם לתכונות חיוביות לאחר שכולם כבר מתו. לא אמת מה שאת אומרת. לגמרי לא נכון. מה שאת אומרת עכשיו הומצא בגרמניה שלאחר היטלר. עכשיו היכולת לבקר נחשבת לחיובית. כשאני הייתי בגרמניה היתה זו האשמה כבדה ביותר נגד היהודים. חשבו אותם ליצורים מעולם אחר. עכשיו, פתאום, בהארה מרכסיסטית – היהודים הם בעלי רגישות יתר, בעלי Reflection – זה לא נחשב להם לחיובי, זה נחשב כחיובי על ידי השמאל החדש בגרמניה ולא על ידי אף אחד אחר. אך כשזה היה רציני, כשזה בכלל היה – שללו זאת באופן מוחלט ולא ראו בזה חיוב. אני בנעורי לא שמעתי אף פעם מלה טובה מלא-יהודים על היהודים בגלל כושר הביקורת שלהם.

מ.: אבל היו בגרמניה חוגים אינטלקטואליים שמאליים שהעריכו זאת, הם היו מעטים. האינטלקטואלים הם תמיד מיעוט.

שלום: במובן היסטורי אין לזה כל ערך. הסוציאליסטים הללו נכשלו בגרמניה בצורה מוחלטת, חלקית משום שהיתה בקרבם יותר מדי "ביקורת יהודית". אבל אותו דבר חל על דבר אחר שבגללו מהללים אותנו היום – **הזרות**, וזו היתה מלת גנאי. אבל היהודים מעולם לא רצו להיות זרים. אני הרי בא מחוגים יהודיים מתבוללים, הם לא רצו להטיף להתרחקות, הם רצו להיות שייכים, הם חשבו שהם בבית, ואז האשימו אותם בכך שרצו להרגיש בבית. היום לאחר מעשה זה פתאום הפך למושג חיובי. שינוי הערכים הזה – ביחס ליהודים כל מה שנטען קודם נגדם, הפך לחיובי, וכל מה שלא היה בהם, לאחר מעשה נטען נגדם. כל זה הרי גרוטסקי, הזרות, הביקורת, האם היתה זו מחמאה אי פעם?

מ.: בשבילי הזרות ויכולת הביקורת זה חיובי, ואין זה משנה אם אלו תכונות של יהודים או אחרים.

שלום: כן, אבל אנחנו חזרנו להיסטוריה, אז מה את רוצה? שאנחנו נלך עכשיו נגד ההיסטוריה ונחזור, אינני יודע למה? ■